

KİTAP DEĞERLENDİRME

Ali Mesut Birinci, Mustafa Çakıcı, Zehra Topal, *AKÇAABAD VAKFIKEBİR NÜFUS KÜTÜĞÜ (1835-1845)*, Vakfikebir Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 2012, 18+791 s.

Nazmi EROĞLU*

Son yirmi beş yıl içinde, Osmanlı Arşivi'nin reorganizasyonu kapsamı dâhilinde kuruma kazandırılan uzmanların katkılarıyla tasnif edilen yüzbinlerce evrak ve defterler, meyvelerini bir bir vermektedir. Tasnifi biten fonlara, araştırmacılar ve tarihçiler ile arşiv uzmanlarının ilgi ve azimle yaklaşması sonucunda, tarih araştırmaları sahasında nitelikli literatür oluşmaya başlamıştır.

Her şeyden önce Balkanlardan Ortadoğu'ya ve Afrika'nın kuzey kesimi-ne kadar olan ülkelerin, daha doğrusu Akdeniz havzasının önemli bir kısmını içine alan birçok ülkeyi kapsayan toprakların temel tarihî kaynaklarından biri olan Osmanlı Arşivi, muhtevası itibarıyla adeta bitmeyen bir bilgi ve kültür hazinesi hükmündedir. Böyle bir tarihî kaynağa istinat eden ilmî metinler, birçok meselenin gün yüzüne çıkmasına vesile olmaktadır. Özellikle sınırları daraltılarak yapılan derinlemesine araştırmalar, gerek bölgesel tarihler ve gerek küllî Osmanlı tarih metinleri açısından en önemli istinatgâh olmaktadır. Bu şekilde hakkı verilerek yapılan çalışmaların bir sonraki aşamada, bütünsel veya daha kapsamlı çalışmalara girişen tarihçilerin ellerini güçlendirebileceği, konularına genişlemesine ve derinlemesine muhteva kazandırabileceği, açıkçası çalışmalarını yüzeysellikten ve bir takım sapmalardan kurtarabileceği kuvvetle muhtemeldir.

İnceleme imkânı bulduğum *Akçaabad Vakfikebir Nüfus Kütüğü (1835-1845)* adlı hacimli çalışmanın -bu anlamda- önemli bir fonksiyon icra edeceği ve bölge tarihi ve demografik yapısı açısından sağlam bir temel teşkil edeceği şüphesizdir.

Esasında daha önce Trabzon'un bazı kazaları hakkında benzer çalışma-

* Araştırmacı-Yazar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İSTANBUL.

ların yapıldığı bilinmektedir. Sezgin Demircioğlu ve Süleyman Bilgin'in *Of Nüfus Defterleri 1834* (ki, bu çalışmayı kritik eden bir yazımız *Arşiv Dünyası Dergisi*'nin 13. sayısında yayınlanmıştır), Zehra Topal'ın *1840 Tarihli Akçaabat Nüfus Kayıtları*, Yrd. Doç. Dr. Dünder Alikılıç'ın *Sürmene Nüfus Defteri 1834* (*Sürmene, Araklı; Köprübaşı*) adlı çalışmaları bu cümleden eserlerdir. Ayrıca Prof. Dr. Feridun Emecen'in, tapu tahrir ve öşür defterleri ile şer'îye sicilleri ve nüfus tahriri kayıtlarına dayalı yapmış olduğu *Ağasar Vadisi Şalpazarı-Beşikdüzü* adlı çalışmasını da ilave edersek, Trabzon hakkında kapsamlı bir tarih metni inşasında iskeletin önemli bir bölümünü tamamlayan eserlerin vücuda geldiği açıktır.

Diğer taraftan, *Akçaabat Vakfikebir Nüfus Kütüğü* gibi zahmetli ve uzmanlık gerektiren bir çalışmanın ortaya çıkabilmesi için evvela bahsi geçen nüfus kütüğünün -diğer örneklerde olduğu gibi- gün yüzüne çıkarılması, yani tasnifinin yapılması gerekmektedir. Ancak bir sonraki aşamada konuya ilgi duyan değerli uzman arkadaşlarımız Ali Mesut Birinci ve Mustafa Çakıcı Beyler ile Zehra Topal Hanım'ın gayretleri, sabır ve metanetleri gerekli idi. Neticede, Vakfikebir Kültür ve Yardımlaşma Derneği yöneticilerinin de bu işe gönül vermeleri ve himmet etmeleriyle -"birlikten kuvvet doğar" sırınca-meydana gelen sinerji, böylesine güzel bir neticeyi hasıl etti.

Bu ifadelerimle çalıştığım kurum, kitabı hazırlayan dostlarım ve bahsi geçen dernek yöneticisi hemşerilerimi övmek ve onlara bir cemile yapmak gayretinde değilim. Zira, eseri eline alan her ilgili şahıs veya konunun erbabı, önemli bir çalışma ile karşı karşıya olduğunu zaten anlayacaktır. Esasında bu vesile ile burada önemli bir hususa dikkat çekmek maksadındayım: Türkiye artık zenginleşmekte olan bir ülke, ancak, kültürel ve ilmî yönden birçok bataryamız hala boş. Bunların kısa zamanda doldurulması gerekmektedir; en azından bazı temel gerçekler ve bilgilerin ortaya çıkarılmasıyla orta vadede bir nebze cehaletin giderilmesi mümkündür. Zira politik mülahazalarla oluşturulan "tarihimsi" metinler veya hakikate uymayan birçok propaganda metni, -iktisadî bir tespit olan "kötü para iyi parayı kovar" kaidesinde olduğu gibi- ilmî çalışmaların önüne set çekmektedir. Bu bakımdan ilmî metotlarla çalışan tarihçiler ve uzmanlar bu tür yayıncılık faaliyetleri karşısında adeta savunmasız, daha doğrusu sahipsiz kalmaktadır. Bundan dolayı, zenginlerin ve onların destek verdiği derneklerin veya kültür kurumlarının, artık sayıları artmakta olan bu çeşit uzmanların çalışmalarını finanse ederek veya teklif götürerek bölgelerin tarihleri açısından temel teşkil edecek olan kaynakların yayınlanmasına katkıda bulunması gereklidir. Vatanperverlik, milliyetperverlik gibi hissiyatın karşılığı, -politik mülahazalarla temelsiz argümanlar ve bir hakikate on yalan eklenerek oluşturulan propaganda metinleri değil- bu tür çalışmalara omuz verilerek temel kaynakların hayata geçirilmesi ile mümkün olduğu unutulmamalıdır. Avrupalıların büyük oranda bu meseleyi çoktan

aşmış oldukları bilinmektedir. Türk toplumunun bu konuda çok geç kaldığı da bir gerçektir. Kısacası, gelecek nesillere büyük bir miras bırakmanın yolu, temel kültürel argümanların, bilgi ve belgelerin gün yüzüne çıkarılmasından geçtiği artık idrak sahiplerinin malumudur.

Bahis konusu ettiğimiz eser, dört ana başlık altında toplanmış ve konular buna göre düzenlenip incelenmiştir. Birinci kısmı teşkil eden Giriş'te; Doğu Karadeniz, Akçaabat ve Vakfikebir'in tarihi özet olarak verilmektedir. Ayrıca, bahsi geçen merkez ve onlara bağlı köylerin idarî yapısı ve coğrafi konumu üzerinde durulmaktadır.

Esasında transkripte edilen nüfus kayıtları bugünkü Akçaabat, Düzköy, Çarşıbaşı, Vakfikebir, Beşikdüzü, Şalpazarı ilçeleri ile Trabzon merkez ilçeye bağlı on iki köyü kapsamaktadır. 1835'te ilk nüfus sayımı yapıldığında idari olarak bu köylerin Akçaabat'a bağlı olması hasebiyle tümünün nüfus kayıtları konuya dâhil edilmiştir. Yani, 1835 ve 1845'in Akçaabat ve Vakfikebir'ine bağlı tüm köylerin nüfus kayıtları bugünkü yazıya çevrilmiştir.

İkinci bölümde Akçaabat ve Vakfikebir nüfus sayımına ait kayıtlar kritik edilmekte, demografik yapı, nüfus hareketleri, kullanılan isimler, Müslüman nüfusun yaş dağılımı, imam ve muhtarlar, şahısların askerlikle ilgili durumu ve hatta sayımı yapılan halkın bir nevi yazılı fotoğrafı olan fiziki özellikleri değerlendirilmektedir. Böylece eldeki verilerin üzerinden halkın sosyal, kültürel, demografik yapısı ve fiziki özellikleri hakkında önemli ölçüde açılım getirilmektedir.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, Akçaabat ve Vakfikebir'e bağlı köylerde yaşayan erkek nüfusuna ait kayıtlar belli bir düzen içinde aynen bugünkü yazıya aktarılmıştır.

Bununla beraber, nüfus sayımında sadece erkeklerin kaydedilmesi, günümüz nüfus sayımında güdülen amaçla tamamen örtüşen bir durum olmadığı görülür. Zira sanayi öncesi toplumlarda askerlik ve vergi ile ilgili konulara bağlı hususların ortaya çıkarılması daha ağırlıklı bir mülahazadır. Bundan dolayı ülkede yaşayan toplam nüfus belli karinelerle tahmini olarak tespit edilebilmektedir.

Tarihçede, Akçaabat ve Vakfikebir'e bağlı bazı köylerin Osmanlı döneminden de daha eskilere uzanan bir mazisinin olduğu belirtilmektedir. Örneğin Akçaabat'ın merkezini teşkil eden Hermonassa (Pulathane) adının Starbon'un eserinde (MÖ. 64-63) bahsi geçtiğine işaret edilmekte ve bu kasabanın MÖ. III-II. yüzyıllarda kurulmuş olabileceği düşünülmektedir.

Diğer taraftan, söz konusu olan kazalara ait tarihçelerin Osmanlılar zamanını teşkil eden kısmının arşiv malzemesine dayanılarak işlenmesi, nitelikli bir metnin ortaya çıkmasına vesile olduğu anlaşılmaktadır. Zira kısa da olsa, vesikalar üzerinden inşa edilen bir tarihçenin, yakıştırma, tahmin ve akıl yürütme ile rivayetlere fazlaca yer bırakmayacak açıklayıcı ve müdellel

tarafı bulunmaktadır. Akçaabat ve Vakfikebir'in gerek merkezleri ve gerek köyleri ile ilgili yazışmalar ve defterlerde yer alan kayıtlar, metnin omurgasını oluşturmaktan ziyade yazının istikametini de tayin etmektedir.

İdarî yapıya gelince, ta, Bizans zamanında bölgenin merkezi durumuna getirilen ve daha sonra bu merkeze bağlı bir devlete dönüşen Trabzon'un yakınında bulunan bahsi geçen kaza veya beldelerin pozisyonu, o zamanda ana hatlarıyla belirlenmiş ve Osmanlı fethinden sonra aşağı-yukarı Vakfikebir ile özellikle Akçaabat'ın durumu önemini koruya gelmiştir.

Bununla beraber, Osmanlı döneminde esasen XV. yüzyılın ikinci yarısında kabul edilen iki idare, bazı değişikliklerle beraber XIX. yüzyıla kadar sürdürülmüştür.

1835 nüfus defterinde Akçaabat ve Vakfikebir iki ayrı kaza olarak yer almıştır. 1870'li yıllarda "Tanzimat modernleşmesi kapsamında daha önce kaza konumuna getirilen Akçaabat, Tonya ve Vakfikebir yeniden nahiye konumuna indirilmiştir." Böyle bir tasarrufun önemli sebebi, kazaların merkeze yakın bulunmaları ve iş hacminin merkeze kaydırılarak da sürdürülebilir olması düşüncesinden kaynaklandığı tahmin edilebilir.

Kısaca, Akçaabat ve Vakfikebir'in idari ve coğrafi konumu ile her iki kazanın sosyal yapısı ortaya konulduktan sonra nüfus sayımı ve burada yer alan verilerin yorumlanması daha anlamlı hale geleceği yazarlar tarafından hesap edildiği anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, meraklıları için yeterli sayılabilecek bu açıklama ve araştırmaların yanında genel anlamda Osmanlılar dönemi, özel anlamda Vakfikebir ve Akçaabat kazalarına ait nüfus sayımlarının mahiyeti konusunda fikir yürütülmektedir.

Sonuç olarak, Akçaabat ve Vakfikebir nüfus tahrir defterlerinin neşri, Trabzon'un batısında ve yakın çevresinde yer alan kazalar ile onlara bağlı köylerin -on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla- demografik yapısını açık bir şekilde ortaya koyması bakımından önemli bir adımdır. Böylesine sağlam bir zemine basan tarihçiler, mazinin derinliklerine doğru projeksiyon yaparak yine Osmanlı arşiv kayıtlarıyla bölgenin tarihi ve kültürel dokusunun anatomisini ortaya çıkaran çalışmalara kapı aralayacağı bellidir. Arşiv verilerinin desteklediği metinlerle konunun iskeleti oluştuktan sonra, diğer bulgu ve belgelerin daha da anlamlı hale geleceği muhakkaktır. Bu, aynı zamanda başka yollardan elde edilen bilgilerin de test edilmesine vesile olacağı için orta ve uzun vadede -emsali gibi- arşive dayalı çalışmaların çoğalmasıyla dört başı mamur yeni küllî eserlerin ortaya çıkacağının müjdesini de vermektedir.

Hâsılı, söz konusu ettiğimiz nüfus kütüğünün neşrine katkıda bulunanlara minnet, şükran ve ilgi duymanın, nezaketin ötesinde bir anlamı da olduğunu burada belirtmek isterim. Zira çalışkanlıkları ile temayüz eden bahsi geçen araştırmacıların, -"marifet iltifata tabidir" sırrınca- daha birçok çalışmalara imza atacakları şimdiden hissedilmektedir.